

BİR DİZİN DENEMESİ: LEHCETÜ'L LÜGAT'TE GEÇEN ORGAN VE HASTALIK ADLARI

On The Organ And Disease Names In The Lehcetü'l Lugat

Submitted at: 2019-11-14 08:56:15

Accepted at: 2019-12-25 21:50:27

To Reference: Kuybu Durmaz, Ebru, On The Organ And Disease Names In
The Lehcetü'l Lugat. International Journal of Humanities and Research,
December 2019 Year 3, 2, Pages:67-79

Ebru KUYBU DURMAZ

ÖZET

Bir dilin bütün sözcük ve deyimlerini veya belli bir alana ait belirli sözcükleri ya da bir dönemde kullanılmış olan sözcük ve deyimleri alfabe sırasıyla vererek anlamlarını veren, açıklayan, tanımlayan ya da bir başka dildeki karşılıklarını veren eserlere sözlük denir. Osmanlı sahasında Türkçe kelimelerin madde başı olarak verildiği ilk sözlük, Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin kaleme aldığı Lehcetü'l-Lügat adlı eserdir. Bu eser, 19. yüzyılda Türkçe kelimeleri madde başı yapmakla Türk sözlükçülüğünde özel bir yer kazanan tarihî bir sözlüktür. Sözlük, 851 büyük sayfadan oluşmuş ve tek cilt halinde hazırlanmıştır. Türkçeden Arapça ve Farsçaya olan bu sözlükte bazı madde başları sayfalarca açıklanırken bazı madde başlarında da birkaç kelime açıklama yeterli görülmüştür. Madde başlarını ele alışı ve açıklayışı sözlükçülük açısından da sözlük ayrıca değerlendirilebilmektedir.

Sözlükler, milletlerin dünya görüşünü, hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini görmek, anlamak için en değerli kaynaklardan biridir. Sözlükler tarihî kayıt olarak geçmişin en büyük tanıkları ve en büyük söz hazineleri sayılır. Her dil için bitmez, tükenmez hazine ve en kapsamlı araştırma alanıdır. Bütün milletlerin hayatında sosyokültürel değişimin, gelişimin izini sürmek için en değerli kaynak sözlüklerdir. Dil alanında yapılan çalışmaların önemlilerinden birisi hiç şüphesiz sözlük yapma ve yazma işidir. Sözlük oluşturma sözlükçülüğün em önemli parçasıdır. Sözlükçülükte asıl olan dilsel iş ve eylemlerde kullanılmak üzere bir kaynak eser yaratmaktır. Sözlükçülük, bir gelenek olup büyük bir sabır gerektiren uygulama ve uzun soluklu arama, tarama, derleme, planlama çalışmasıdır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan sözlükler, bir yazarın eseri olmakla birlikte bir mil-

letin de kültürel hafızasıdır. Dilin yapı taşları olan kelimeler üzerine kurulan sözlükler, milletlerin maddi, manevî hayatında çok önemli yer tutarlar. Bu açıklamalara uygun olarak da önemli bir dil ve kültür hazinesi olarak görülen Lehcetü'l Lügat, Türkçe kelimelerden oluşan madde başlarında tıbbî kelimelere, bitki adlarına, kültür hayatına ait nesnelere yer vermiştir. Ayrıca madde başlarının açıklamalarında atasözü ve deyimler de göze çarpmaktadır. Eser içerdiği söz varlığı açısından da ayrıca değerlendirilmeye tabi tutulabilmektedir. Bu sebeple, Lehcetü'l Lugat, Türk Dil Kurumunun "Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi Eski Sözlükler Dizisi"nde, Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç tarafından Lâtin harflerine çevrilerek basılmıştır. İçerisinde barındırdığı dil verileri göz önünde bulundurularak sözlüğün sonuna "Atasözü ve Vecizeler Dizini", "Tıbbî Kelimeler Dizini ve Bunların Faydaları" ve "Arkaik Kelimeler Dizini" hazırlanmıştır.

Lehcetü'l-Lügat incelendiğinde tıbbî kelimelerle bağlantılı olarak, organ ve hastalık adlarının da madde başı olarak sıkça yer aldığı görülmüştür. Bunlarla ilgili kimi uzun kimi kısa açıklamaların da bulunduğu dikkat çekmiştir. Madde başlarının açıklanmasında yeri geldiğinde Farsça, Arapça yeri geldiğinde de Türkçe atasözleri ve deyimler kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında sözlük ansiklopedik olma özelliği de kazanmıştır. Afakan, ağız, aksaklık, alın, ataklık, avuç, aya, ayak, bağır, bağırsak, baldır, baygın, bayılmak, bebek, bel, bel soğukluğu, beniz, bez, bıçılğan, boğaz, boğuk, boyun, böbrek, böğür, bön, bönlük, bunamak... gibi çok sayıda organ ve hastalık adı madde başı yapılmış ve bunlarla ilgili izahlar verilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle tarihî tıp kitaplarından ve bunların öneminden söz edilecek ardın-

dan tespit edilen organ ve hastalık adları üzerine bir inceleme yapılacaktır. Bu çalışmayla günümüz modern sözlükçülük anlayışına uygun bir katkı yapılmasına çalışılacak ve sözlüğe dair hazırlanmış dizinlere bir yenisini eklemek hedeflenecektir. Tespit edilen hastalık ve organ adlarının Güncel Türkçe Sözlük, Derleme ve Tarama Sözlükleri'nde yer alıp almadığı hakkında da bilgi vermesi amaçlanmıştır. Bu tür bir incelemeyle o döneme ait -sözlüğe alınmış- organ ve hastalık adlarına dair söz varlığına da ulaşmak istenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Lehcetü'l-Lügat, organ, hastalık, dizin, sözlük, söz varlığı.

ABSTRACT

A dictionary is a work that gives all the words and phrases of a language or specific words belonging to a specific area or words and phrases used in a period, giving their meanings, explaining, defining them or giving their meanings in another language. The first dictionary where Turkish words were given as the head of the Ottoman field is Lehcetü'l-Lügat which was written by Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi. This work is a historical dictionary which has gained a special place in Turkish lexicography by making Turkish words per item in the 19th century. The dictionary consists of 851 large pages and is prepared in a single volume. In this dictionary, which is from Turkish to Arabic and Persian, some headings are explained by pages and some headings are explained with a few words. The handling and explanation of the heads of articles can also be evaluated in terms of lexicography.

Dictionaries are one of the most valuable resources for understanding and understanding the world view, lifestyle, traditions and customs of nations. Dictionaries are considered as the greatest witnesses and greatest treasures of the past. It is an inexhaustible, inexhaustible treasure for every language and the most comprehensive field of research. Dictionaries are the most valuable resource for tracing sociocultural change and development in the lives of all nations. One of the most important studies in the field of language is undoubtedly the business of writing and writing dictionaries. Dictionary creation is the most important part of lexicography. What is essential in lexicography is to create a source work to be used in linguistic works and actions. Lexicography

is a tradition that requires a lot of patience, practice and long-term search, screening, compilation, planning. The dictionaries that emerged as a result of these studies are the works of a writer, but also the cultural memory of a nation. The dictionaries built on the words which are the building blocks of the language have a very important place in the material and spiritual life of the nations. In accordance with these explanations, Lehcetü'l Lügat, which is regarded as an important treasure of language and culture, included medical words, plant names and objects belonging to cultural life in the head of the article consisting of Turkish words. In addition, proverbs and idioms appear in the explanations of the headings. The work may also be evaluated in terms of its vocabulary. Therefore, Lehcetü'l Dictionary, Turkish Language Association of Turkey "Turkish Dictionary Project Old Dictionary Series" in Prof. Dr. It was translated into Latin letters by Ahmet Kırkkılıç. Taking into account the language data it contains, "Index of Proverbs and Positions", Diz Medical Words Index and Their Benefits "and" Archaic Words Index "were prepared.

When Lehcetü'l-Lügat is examined, it is seen that the names of organs and diseases are frequently found as head of the substance in connection with the medical words. There are some long and some short explanations about these. Proverbs and idioms were used in the explanations of the headings in Persian and Arabic when it was necessary. In this respect, the dictionary has become an encyclopedic feature. Afakan, mouth, glitch, forehead, agility, palm, moon, foot, scream, intestine, calf, unconscious, faint, baby, waist, clap, benign, cloth, british, throat, muffled, neck, kidney, flank , obliteration, senile....

In this study, firstly the historical medical books and their importance will be mentioned and then an examination will be made on the names of the organs and diseases determined. With this study, it will be tried to make an appropriate contribution to today's modern lexicography understanding and to add a new one to the indexes prepared about the dictionary. The aim of the study is to give information about whether the disease and organ names found in the current Turkish Dictionary, Compilation and Screening Dictionaries. With this kind of

examination, it was also wanted to reach the vocabulary about the names of organs and diseases of the period.

Keywords: Lehcetü'l-Lügat, organ, disease, index, dictionary, vocabulary.

GİRİŞ

Osmanlı sahası sözlükleri incelendiğinde Lehcetü'l-Lugat Türkçe sözcüklerin madde başı olarak yer aldığı ilk sözlük olarak öne çıkmaktadır. (Kırkılıç, 1999) 18. yüzyıla kadar Türkçe söz dağarcığını temel olarak ele alan bir sözlüğe rastlanmamaktadır. Bu yüzyılda Esat Mehmet Efendi "Lehcetü'l-Lugat" (1872) adlı sözlüğünde Türkçe sözcükleri temel almış ve bu sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vermiştir. (Bingöl, 2017) 3699 madde başının yer aldığı sözlük, 851 büyük sayfadan oluşmaktadır. Madde başları oluşturulurken imlâda halkın söyleyişi temel alınarak Arap imlâsının etkisi de kırılmaya çalışılmıştır.

Sözlük oluşturulurken halk arasında yaygınlaşmış deyimlerden ve atasözlerinden yararlanılmıştır. Sözlük bu özelliğiyle de öne çıkmış ve önemli bir dil-kültür kaynağı haline gelmiştir. Sözlükte 88 atasözü ve deyim olduğu tespit edilmiştir.

Lehcetü'l lügat Türkçe kelimelerin madde başı haline getirildiği bir sözlük olarak Divan u Lügati't Türk'ten sonra öne çıkmıştır. Sözlük, bugün kullanımdan düşmüş ancak Türk lehçelerinde ya da ağızlarda yaşamakta olan kelimeleri madde başı yapması ya da onlara açıklamalarda yer vermesi ile de değer kazanmaktadır.

Lehcetü'l Lugat'ı öne çıkaran ve değerlendirmeye alınmasına neden olan özelliği, terim anlamı içeren ya da belli uzmanlık alanlarını işaret eden kelimeleri içermesidir. Nitekim Esad Efendi madde başı olarak 81 tıbbî kelimeye yer vermiştir. Sözlük üzerinde çalışan Prof. Dr. Ahmet Kırkılıç çalışmanın sonuna tıbbî kelimeler dizini eklemiş ve bunların faydalarını vermiştir. Bu şekilde Lehcetü'l Lugat'te yer alan tıbbî terimleri bulmak ve bunlardan pratik bir şekilde yararlanmak imkanı sağlanmıştır. Türkçenin tarihsel tıp metinlerin terminoloji sözlüğüne önemli katkılar yapacağı düşünülmektedir. (Önler, 2004)

Lehcetü'l-Lügat incelendiğinde tıbbî kelimelerle bağlantılı olarak, organ ve hastalık adlarının da madde başı olarak sıkça yer aldığı görülmüştür. Bunlar-

la ilgili kimi uzun kimi kısa açıklamaların da bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu çalışmayla günümüz modern sözlükçülük anlayışına uygun bir katkı yapılmaya çalışılmış ve sözlüğe dair hazırlanmış dizinlere bir yenisini eklemek hedeflenmiştir. Bu tür bir çalışmayla o döneme ait -sözlüğe alınmış-organ ve hastalık adlarına dair söz varlığına da ulaşmak amaçlanmıştır.

Söz Varlığının Oluşturulmasında Tıp Kitaplarının ve Organ Adlarının Etkisi

Temel söz varlığı deyince akla ilk gelen unsurlar, organ isimleri başta olmak üzere insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan hareketleri, akrabalık ilişkilerini, sayıları ve bunlarla doğrudan ilgili olan diğer kavramları yansıtan kelimelerdir. Temel söz varlığının sınırlarını çizerken insanın odak alınması gerektiği göz önünde tutulursa organ isimlerinin temel söz varlığı içindeki önemli yeri de kendini hemen belli eder. (Şahin, 2004) Ana temel kavramların başında da baş, yüz, göz, ağız, burun, el, ayak gibi kavramlar gelir. (Önler, 1999)

Tarihî metinlerde terim niteliğindeki sözcüklerin araştırılıp ortaya konması bize Türkçenin geçmişte bilim dili olarak canlı bir biçimde kullanıldığını gösterecektir. Çünkü bir dilin sahip olduğu sözcükleri o dille yapılan bilim ve sanatın temel kaynağıdır. (Doğan, 2017) Çalışmanın konusunu da oluşturan hastalık ve organ adları sözlüklerden önce tıp kitapları vasıtasıyla ortaya da çıkmıştır. Lehcetü'l Lugat'te tespit edilen organ ve hastalık adlarına geçmeden söz varlığına katkı sağlayan bu tıp kitaplarını da anmak gerekmektedir.

Anadolu'da yazılmış bilinen en eski Türkçe tıp kitabı Aydınoglu Umur Bey adına yapılmış Müfredât-ı İbn-i Baytar çevirisidir. Bu çeviri, 13. yüzyılın ünlü botanik bilginlerinden İbn-i Baytar'ın "Kitâbü'l-câmi'i fi'l-edviyetü'l-müfreda" adlı eserinden bilmediğimiz biri tarafından yapılmıştır.

Yazılış tarihi kesin olarak bilinen Türkçe ilk telif kitap, İshak bin Murad'ın yazdığı Edviye-i Müfreda adlı eserdir. 1390 yılında Gerece yazıldığı düşünülen bir eserdir.

XIV. yüzyılda yazılmış tıp kitaplarından biri de Ali Çelebi bin Şerif tarafından yazılmış olan Yadigâr-ı İbn-i Şerif adlı eserdir. Eserin Gâzi Umur Bey adına yazıldığı kesindir.

XIV. yüzyılın önemli tıp kitaplarından biri de

Ali bin Abbâs el-Mecusî'nin "Kâmilü's-sınâ'tü't-tıbbi-ye" adlı eserinden bir bölümün Kâmilü's-sınâ'a adıyla Türkçeye yapılan çevirisidir.

Eski Anadolu Türkçesi tıp metinleri incelendiğinde Vecihe Hatiboğlu'nun Cerrahiye-i İlhani-ye adlı eser üzerindeki çalışması, Mustafa Canpolat'ın Edviye-i Müfred'e'nin bir bölümünü yayımlaması, Zafer Önler'in Celâlüddin Hızır'ın Müntahab-ı Şifa'sını çalışması dilin işleyişini, söz varlığını ortaya koyması ve buna bağlı olarak organ ve hastalık adlarının tespiti ortaya çıkarmasıyla değer kazanmıştır.

Lehçetü'l Lugat Dizin Çalışmasıyla Tespit Edilenler

Lehçetü'l Lugat'te maddeler verilirken bazı madde başlarında Türkçe açıklamalar verilirken bazı madde başlarında doğrudan Arapça ve Farsça karşılıkların verilmesiyle yetinilmiştir. Bu durum organ ve hastalık adlarının açıklamalarında da görülmüştür.

avurt: Ağız yanlarıdır. Arabîsi sıdktır. Heret, büyük avurt, vâfidân aş çiğnerken avurtların yumru olan yeridir. Farisîsi kübdür. Lüpût avurttur.

dalak: Arabîsi thâldır. Farisîsi sepürzdür.

Lehçetü'l Lugat hazırlanırken bazı madde başları verilirken ilişkili madde başlarına göndermeler yapıldığı görülmüştür. Birbirlerine göndermeleri olan madde başları dikkat çekmektedir.

aya: Meşhurdur. Avuç içidir. Arabîsi râhadır. Farisîsi müştür. Sair esamisi avuç maddesine mezkurdur.

avuç: Eküf, yeşere avuç içinde olan çizilerdir. Farisîsi pençedir. Müşt, hebek avuçtur.

Lehçetü'l Lugat'ın en önemli özelliği içeriğinde çok sayıda atasözü ve deyim barındırmasıdır. Nitelik buna bağlı olarak Prof. Dr. Ahmet Kırkkılıç tarafından sözlüğün sonuna atasözü ve deyimler dizini hazırlanmıştır. Ayrıca madde başlarının açıklanmasında yeri geldiğinde Farsça, Arapça yeri geldiğinde de Türkçe atasözleri ve deyimler kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında sözlük ansiklopedik olma özelliği de taşımaktadır.

ayak: Arabîsi ricldir. Cem'i ercül gelir. Umurunda daima tereddüt üzere olan kişi hakkında Araplar mesel darp edip...derler. Hâmile ricl manasınadır. Firzâha büyük ayaktır. Sadfâ' bir tarafa eğri olan ayaktır. Kadem, akdâm gelir. Farisîsi pâ, pây.

Dönen sözlüklerinde iki dilli hazırlananlarda kimi zaman madde başı sözcük karşılık olan dilde yaygınsa, biliniyorsa çeşitli yollarla bu sözcüğün bilinen

olduğu ifade edilir. Bu nedenle bazı madde başları verilirken Türkçe açıklamalarda sadece "meşhurdur" ibaresi kullanılmakla yetinilmiştir.

ağır basmak: Meşhurdur. Uyurken olur. Arabîsi neydelândır. Kâbus neydelân gibidir. Cüsâm kâbus manasınadır. Farsîsi behas, berhafc, berfencek behast, hafca, huftû, segâce, sügâste, sügâte, fedrencek.

kirpik: Meşhurdur. Arabîsi hüdbdür. Cem'i ehdâb gelir. Farisîsi müjeder. Müjgândır. Ümçe, müje gibi kirpiktir.

bağır: Meşhurdur. Arabîsi kebd yahut kebidir. Kübûd, ekbâd. Farisîsi Türkîde meşhur ve müstamel olan ciğerdir. Sair esamisi ciğer maddesinde mezkurdur.

Madde başlarında açıklamalar yapılırken öncelikli olarak Arapça çoğulların eklendiği görülmüştür. Arapça yapı bakımından farklı olduğu için kelimelerin çokluk biçimlerinin de ayrıca gösterilmesi gerekmektedir.

baldır: Meşhur topuk ile diz arasına derler. Sâktır. Cem'i sikân gelir. Kürâ, hademe baldırdır. Hemşâ ince baldırdır. Hadl, dolu topuk, güzel baldırdır. Farisîsi, pûj, pûjeder.

böbrek: Arabîsi külye, külve. Cem'i külâdır. Farisîsi pülktür.

Bazı madde başlarında hastalık adlarının Arapça-Farsça karşılıklarını vermenin yanında hastalıkların sebebi ve oluş şekli hakkında da ayrıntılı izahlara girildiği dikkat çekmiştir.

bel so(ğu)kluğu: Meşhur illettir. Mesânedede cerahat vukuundan olur. Sebebi fuzelât-ı safrâviyyenin mecrâ-yı bevlde içtimaındandır. Arabîsi karhatü'l-mesâne ve karhatü'l bevl dahi derler. Farisîsi süzâktır.

Yalnızca insanlara değil, hayvanlara ait hastalık ve organ adlarına da yer verilmiştir. (bıçılğan-bilek)

bıçılğan: Meşhurdur. Davar ayağında olur. Arabîsi arendir. Farisîsi ism-i mahsusasına zafer bulunmamakla kütüb-i lügatten şikaft-i pây-i çârva diye ahz olunmakla kaydolundu.

bilek: ki kol ile el beynidir. Arabîsi zenddir. Rusg, zend gibidir. Muhtebel at bileğidir. Gayl, yoğun semiz bilektir. Havşeb at bileğidir. Sâ'id, rusg manasındadır. Farisîsi beşkencdir, serdest bilektir.

Organların kısımlarını da bölümlerine ve çeşitlerine göre ayırmıştır. Bilek maddesinde semiz bilek gibi bilgileri verilmiştir. Boyun maddesi de aynı şekilde ayrıntılı açıklamalar içermektedir.

boyun: Arabîsi rakabedir. Gerd, merâd. Teli' uzun boyundur. Cîd boyundur. Kûf bütün boyundur. Unk, unuk boyundur. Cem'i a'nâk gekir. Telîl ve kusura, hârik boyun dibidir. Lît boyun yanıdır. Urş, boyun yanında olan ettir. Salif boyun yanıdır. Tulyef boyundur. Naziyy, tulle boyundur. Farisîsi kerdendir, yâl boyundur.

Bazı hastalık adlarının karşılığı ve ne şekilde gerçekleşebileceği madde içinde verilmiştir. Yutkunamayarak boğulmak, boğulmak maddesinde çerez olarak geçmiştir. Madde içlerinde hastalıklarla ilgili ayrıntıları izah edip kelime olarak karşılığını göstermiştir.

boğulmak: Arabîsi garktır. Becce, âvâr boğulmaktır. Cerez yutkunmayıp boğulmaktır. Ekser keder vaktinde olur. Farisîsi tespîdendir.

Damar maddesini ayrıntılarıyla açıklamış, damarların konumunu bile tarif etmiştir. Organ adlarının olduğu madde başları arasında en uzun olanlardandır.

damar: Arabîsi ırktır. Cem'i urûk gelir. Zâkın, çene damarıdır, ahda'boyunda hacamat olunan damardır. Vetîn yürekte bir damardır ki eğer özlese sahibini helâk eder. Niyât vetîn damarından kalp kendine bağlanmış bir damardır. Ebcel pazıda bir damardır. Bâsalik dirseğin ense canibinde bir damardır, kâyil oyluğun iç tarafında bir damardır. Nesâ oyluk damarıdır. Şelîl arkada bir damardır. Nâ'it belden aşağıya inen damardır. Câyif pazıdan yağrı tarafına varır bir damardır. Ruğsâ göğüste süt gelen damardır. Esherân hasiyetinden zeker başına gelir iki damardır ki meni onlardan gelir. Nâhîran boğurtlakta iki damardır. Revâhiş kolların iç yüzünde olan damarlardır. Eşâci' avucun dış yüzünde olan damarlardır. Şeryân cesedi insanda olan ufak damarlardır. Cem'i şerâyin ve şiryânât gelir. Avlek, rahimde bir damardır. Âzil hayız kanının damarıdır. Kifâl kolda kan alınan damardır. Ekhal kolda kan alınan üç damarın ortasındaki damardır. Üseylim serçe parmak ile yanındaki parmağın arasında olan damardır. Vedec şah damardır, verîd vdec manasınadır. Farisîsi reg, serâ-rûy başa müteallik kolda olan damardır ki etibbâ ona kayfâl derler.

Önce Arapça karşılık ve türler sıralanmış, ardından aynı geniş kapsam söz konusu bile olmasa da Farsça karşılıklar verilmiştir.

delilik: Arabîsi cünundur, sâba, sufre, meslûs. Hevs, eser-i cünundur. Evlâk cünündür. Lemem azıcık deliliktir. Cînet ve hîne deliliktir. Yehem del-

iliktir. Farisîsi şebîdendir. Şiftegî, divânegî, galiden, kîrâşiden deliliktir.

kan tutmak: Meşhurdur. Kişi meyyit gibi olur. Arabîsi tebevugdur. Tebeyyug, tebevug gibi kan tutmaktır. Farisîsi hûn griftendir.

Yanlış kullanımlarda sahihini vermek suretiyle düzeltmeler yapmıştır. Kulunç maddesi buna örnektir.

kulunç: Meşhur marazdır. Arabî-i galattır. Sahihi kulûncdur. Farisîsi bâd-ı küncîdir. Kûlenc, kulunç gibidir.

Aynı terimin iki ayrı bölgedeki hastalığı ifade etmek için de kullanıldığı görülmüştür. Seğirmek maddesinde Arapça lebem hem avuç hem omuz seğirmesi olarak geçmiştir.

seğirmek: Arabîsi ihtilâc, göz seğirmektir. Lebem, avuç ve omuz seğirmektir. Farisîsi çeşm peridendir.

ORGAN VE HASTALIK ADLARI DİZİNİ

afakan: Meşhur illetdir. Arabîsi hafakandır. Farsîsi küften-dildir.

ağır basmak: Meşhurdur. Uyurken olur. Arabîsi neydelândır. Kâbus neydelân gibidir. Cüsâm kâbus manasınadır. Farsîsi behas, berhafc, berfencek behast, hafca, huftû, segâce, sügâste, sügâte, fedrencek.

akıl gitmek: vecd, sülâs, sa'ka, tes'ak sa'ka. Farsîsi hûş reftendir.

akıntı: cirye, âbşîbdir.

aklık: zühre, beyaz zühre, zalm dişte olan aklıktır. Bir mertebe ziyade ak ve berrak olduğundan siyaha mail gibi görünen ve mürehe, maka göge mail olan aklıktır ve mehak aklıktır, leyâh yahut liyâh erte aklığı, feka' ziyade aklıktır, nas' aklıktır. Farsî sipîdî, sifîdî.

aksak: Arabîsi a'recdir. Uruc gelir, urucân, ek-sah, akzel ziyade aksaktır, herca' a'rec gibidir. Zayıf ve hakir olan kimse kendi gibi bir zayıfa yardım eylediği mahalde Araplar mesel darp edip derler ve haz'âl aksaktır. Farsîsi lenkdir.

aksaklık: herca'adır, arec herca'a, humâl, kazel ziyade aksaklıktır. Lengîdir, katre zeden lengî.

aksamak: arec, kesh arec, kazl kesh. Farsîsi lengîdendir.

aksırık: atsedir. Farisîsi aşnûşadır.

aksırmak: Arabîsi ats, utâs yahut itâs, atse, kûdâs hayvan aksırmaktır. Farsîsi, hafiden, zefzâfiden ve zefzefiden atse zeden gibi aksırmaktır.

alın: cephedir. Alnın yanlarına derler cebîn cebhe gibidir. Salt açık alındır. Sulsul at alnıdır. Letâh alındır. Nâsiye cebhe gibidir. Nevâsî, nâsât gibi alındır. Fârisîsi pîşânîdir. Pünce pîşânî gibi alındır. Tûbel alnın baş kullarına yakın yerdir. Tüvil alındır. Nevîl, çümâçüm. Kelâk alın üstüdür.

atak: sâlifddir. Mütesallif. Fârisî ferîdedir. Sair Arabî ve Fârisî müradifleri fodul maddesinde mezkurdur.

ataklık: Salef, tesallüf. Fârisîferidegîdir. Sair Arabî ve Fârisî müradifleri fodulluk maddesinde mezkurdur.

avuç: Eküf, yeşere avuç içinde olan çizilerdir. Fârisî pençedir. Müşt, hebek avuçtur.

avurt: Ağız yanlarıdır. Arabîsi sıdktır. Heret, büyük avurt, vâfidân aş çiğnerken avurtların yumru olan yeridir. Fârisîsi kübdür. Lüpût avurttur.

aya: Meşhurdur. Avuç içidir. Arabîsi râhadır. Fârisîsi müştür. Sair esamisi avuç maddesine mezkurdur.

ayak: Arabîsi ricldir. Hâmile. Firzâha büyük ayaktır. Sadfâ' bir tarafa eğri olan ayaktır. Kadem, akdâm gelir. Fârisî pâ, pây.

B

bağır: Meşhurdur. Arabîsi kebd yahut kebiddir. Kübûd, ekbâd. Fârisîsi Türki'de meşhur ve müstamel olan ciğerdir. Sair esamisi ciğer maddesinde mezkurdur.

bağırsak: Arabîsi mi'âdir. Çoğulu em'â gelir. Kıtı, kûsb, aksâb, masîr, rabaz güden bağırsaktır. İrbâz çoğulu olarak gelir. Mimra'a menfezi olmayan bağırsak, asal şol bağırsaktır ki mideden sonra taam ona varır. A'sâl, afc yahut afac yahut afc asal gibidir. Afâc, havitta, hâviyye, havâyâ gelir. Tilk bağırsaktır. Sürm necaset çıkan bağırsaktır. Fârisîsi rûdedir. Ciger benddir.

baldır: Meşhur topuk ile diz arasına derler. Sâktır. Cem'i sîkân gelir. Kürâ, hademe baldır. Hemşâ ince baldır. Hadl, dolu topuk, güzel baldır. Fârisîsi, pûj, pûjedir.

balgam: Meşhurdur. Arabî-i galattır. Balgam, Fârisîsi küştür.

baygın: Arabîsi magşîdir. Fârisîsi vâhuştur.

bayılmak: Arabîsi gaşydr. Gaşeyân, bayılmaktır. Fârisîsi, tebâsîdendir. Gîsîden bayılmaktır.

bel: Arabîsi hasrdır. Bûhre. Fârisîsi miyândır.

bel so(ğ)ukluğu: Meşhur illettir. Mesânede cerahat vukuundan olur. Sebebi fuzelât-ı safrâviyenin

mecrâ-yı bevlde içtimaindandır. Arabîsi karhatü'l-mesâne ve karhatü'l bevl dahi derler. Fârisîsi sûzâktır.

ben: Arabîsi hâldir. Cem'i hîlân, şâme ve şâm bendir. Fârisîsi hâldir. Arabîde istimal olduğu vecih üzere Fârisiyyede dahi müstameldir.

beynî: Arabîsi dimağdır. Sadâ, farh, muhh beynîdir. Fârisîsi magzdır. Kâm beynîdir.

bez: ki insanda ve hayvanda yumruca et içinde olur nesnedir. Arabîsi guddedir. Cem'i gudud gelir. Fârisîsi dejnedir. Düşbil, şîrne, şîrüne, gürde bezdir.

bıçılğan: Meşhurdur. Davar ayağında olur. Arabîsi arendir. Fârisîsi ism-i mahsusasuna zafer bulunmamakla kütüb-i lügatten şikaft-i pây-i çârvâ diye ahz olunmakla kaydolundu.

bilek: ki kol ile el beynidir. Arabîsi zenddir. Rusg, zend gibidir. Muhtebel at bileğidir. Gayl, yoğun semiz bilektir. Havşeb at bileğidir. Sâ'id, rusg manasındadır. Fârisîsi beşkenedir, serdest bilektir.

bitlenmek: Arabîsi, kamldır. Takammül, bitlenmektir. Fârisîsi süpüşin şüdedir.

boğaz: Arabîsi hançere, hancüredir. Halk, hançere gibidir. Cem'i hulûk gelir. Sâhit, müzred, bül'um. Bül'um boğazda taam geçecek yerdir. Kûm, zülkûm. Galsama boğazda gırtlak yeridir. Fârisî pelahtr. Gülû boğazdır, nâyije, nâygülû manasındadır.

boğuk: ki boğazı kısılmakla sesi boğulur. Arabîsi mahnûktur. Fârisîsi küdîrdir.

boğulmak: Arabîsi garktır. Becce, âvâr boğulmaktır. Cerez yutkunmayıp boğulmaktır. Ekser keder vaktinde olur. Fârisîsi tespîdendir.

boğum: Arabîsi bürcüme parmak boğumlarından ortada olan boğumdur. Cem'i berâcimdir. Fârisîsi benddir.

boynuz: Arabîsi sûrdur, nâkûr. Ravk boynuzdur. Cem'i ervâk gelir. Sîsa, sığır boynuzudur. Hunzûla, uzun boynuzdur. Karn, mutlaka boynuzdur. Fârisîsi sürûdur. Şâhruh gergedan boynuzudur. Şug ile kedâş boynuzdur. Yâle şâh manasına öküz boynuzudur.

boyun: Arabîsi rakabedir. Gerd, merâd. Telî uzun boyundur. Cîd boyundur. Kûf bütün boyundur. Unk, unuk boyundur. Cem'i a'nâk gekir. Telîl ve kusura, hârik boyun dibidir. Lît boyun yanıdır. Urş, boyun yanında olan ettir. Salîf boyun yanıdır.

Tulyef boyundur. Naziyy, tulle boyundur. Farisîsi kerdendir, yâl boyundur.

böbrek: Arabîsi külye, külve. Cem'i külâdır. Farisîsi pülktür.

böğür: Arabîsi sukladır. Farisîsi tehi-gâhtır.

böğürmek: Meşhurdur. İnsanda ve hayvanda olur hâlettir. Arabîsi ragv; hayvan böğürmektir. Nüzâb, sığır ve geyik böğürmektir. Farisîsi şene kerdendir.

bön: Arabîsi ahmaktır.

bönlük: Arabîsi setâdır. Retâ, heneb, belâda. Mûk bir nesne anlamamak rütbesinde bönlüktür. Afak, fekke, beleh, belâhet, gabâvet mûk gibidir. Da'faka humk gibidir. Ra'âle bönlüktür. Farisîsi kevdenîdir. Kâlûsî, bönlüktür.

budala: Arabîsi me'fûktür. Me'fûn, meblûd, sakît gibi budaladır. Farisîsi huşk-magzır.

bunamış: Arabîsi mühterdir, mesbûh, müsebbet, müsebbe, metlûh. Farisîsi fertûtur.

burun: Arabîsi anftır. Cem'i ünûf gelir. Ernebe, burun ucudur. Artebe, arteme gibi re'sü'l-anf manasınadır. Menhir burun ve burun deliğine dahi derler. Râ'if burun ucudur, hartûm anf gibidir, hatm burundur. Kuş makulesinin burnuna dahi itlak olunur. Divvâse anf gibi burun, kavvâde, kırtîse, mikved, mahtım, mersin, ma'tıs, lahha. Nûl, kuş burnudur. Fârisiyyede pile-i bîni burun kanadıdır, tek-murg kulun burnudur. Şede kuş burnudur. Külfet, külne kuş burnudur.

C

cüce: Arabîsi nugâş, nugâşşî, kasi cücedir. Kume-hzî ziyade küçük cücedir. Farisîsi zâd-hâstır.

cüzzam (cüdâm): Meşhur marazdır. Atabîsi Türkîde müsta'mel olduğu vecih üzeredir. Farisîsi le-riyydir. Lûş, lûrî cüdâmdır.

Ç

çapak: Arabîsi üvvâre, gafeş. Remas gözde durup akmayan çapaktır. Gamas gözden akan çapaktır. Fârisiyye jefk, pûh, çanah, hîm, rîme, jekâb, şüşk, kîg, ejenc, legam.

çapaklanmak: Arabîsi gamstır, gafş. Farisîsi rîme dâştên-i çeşm.

çehre: ki yüzdür. Arabîsi cihtir. Farisîsi rû, Rûy-dur. Sair esamesi yüz maddesinde mezkur ve muharredir.

çıban: Arabîsi dümmeldir. Cem'i demâmîl, karha çıbanın azgınıdır. Cem'i kurûh gelir. Besr ufah çıbandır. Sa'fe masumların başında çıkan çıbandır.

Hıbn ve hıbne büyük çıbandır. Zâmih, hıbne gibidir. Farisîsi benâver ve penâverdir. Setim onmuş çıban, serine başta olan çıban, hevziş ve hevziş onulmaz çıbandır.

çınlamak: Meşhurdur. Kulak çınlamak gibidir. İhtifâf kulak çınlamaktır. Tanîn kulak çınlamasıdır. Farisîsi âvâzîden kûş tur.

çiçek: ki ekser masumlar çıkarırlar. Arabîsi nabhtır. Cüdiriyy yahut cedriyy nabh gibidir. Farisîsi şirektir.

çil: Meşhurdur. İnsanda ve hayvanda olur. Alacalıktır. Arabîsi ebrastır. Ebreş çildir. Farisîsi pîştır.

çük: Arabîsi zebzebdir. Farisîsi kîrdır. Sair esamesi sin kaf madesinde mezkurdur.

dalak: Arabîsi tihâldır. Farisîsi sepürzdür.

damak: Meşhurdur. Küçük dil dibi ve etrafıdır. Arabîsi letâhtır, lehâh. Cem'i lühiyy yahut lehiyy gelir. Lesâh, sâha damaktır. Farisîsi kâmdır.

damar: Arabîsi ırktır. Cem'i urûk gelir. Zâkın, çene damarıdır, ahda'boyunda hacamat olunan damardır. Vetîn yürekte bir damardır ki eğer özlese sahibini helâk eder. Niyât vetîn damarından kalp kendine bağlanmış bir damardır. Ebcel pazıda bir damardır. Bâsalik dirseğin ense canibinde bir damardır, kâyil oyluğun iç tarafında bir damardır. Nesâ oyluk damarıdır. Şelîl arkada bir damardır. Nâ'it belden aşağıya inen damardır. Câyif pazıdan yağrı tarafına varır bir damardır. Rugsâ göğüste süt gelen damardır. Esherân hasiyetinden zeker başına gelir iki damardır ki meni onlardan gelir. Nâhıran boğurtlakta iki damardır. Revâhiş kolların iç yüzünde olan damarlardır. Eşâci' avucun dış yüzünde olan damarlardır. Şeryân cesed-i insanda olan ufak damarlardır. Cem'i şerâyın ve şiryânât gelir. Avlek, rahimde bir damardır. Âzil hayız kanının damarıdır. Kifâl kolda kan alınan tamardır. Ekhal kolda kan alınan üç damarın ortasındaki damardır. Üseylim serçe parmak ile yanındaki parmağın arasında olan damardır. Vedec şah damardır, verîd vdec manasınadır. Farisîsi reg, serâ-rûy başa müteallik kolda olan damardır ki etibbâ ona kayfâl derler.

delilik: Arabîsi cünundur, sâba, sufre, meslûs. Hevs, eser-i cünundur. Evlâk cünündür. Lemem azıcık deliliktir. Cinnet ve hinne deliliktir. Yehem deliliktir. Farisîsi şebîdendir. Şiftegî, dîvâneğî, galiden, kîrâşîden deliliktir.

delirmek: Arabîsi tecennündür. Her' tecennün

gibidir. Mess, hann gibi delirmektir. İsticnân hann gibidir. Farisîsi kirâşîdendir. Âşüften delirmektir.

deprendirmek: Arabîsi ıstıraptır. Recrece ıstırap manasındadır. Necnece recrece gibidir.

deri: Arabîsi cilttir. Cem'i cülûd gelir. Kaş' kurumuş deri, kulfe sünnette kesilen zekerin başındaki artık deridir. Rakk, yufka deridir. Sîfâk, kıl biten derinin altında olan yufka deridir. Mesk deridir. Beşere insan derisinin dışarısidir. Gurle sünnette kesilen artık deri, adîm dabâgat olunmuş deridir. Muharrem, dibâgât olunmamış deridir. Hırşâ' yılan derisidir. Sarm deri, cilt gibi mu'arrebdir. Zâf, ense derisidir. Beşme ham deri ki henüz dibâgât olunmamış ona ıtlak olunur. Pâr, dibâgât olunmamış sığır derisidir. Fârisiyye pûst-gâl tüysüzdür, tesme ham deridir. Teke cild-i rakîk manasına, şir kûk büyük yılan derisi ve nâfe hayvânâtın karnı altında olan deridir. Neşîme ham deridir.

dil: Arabîsi akere dil dibidir. Türfe küçük dildir. Zevlak dil ucudur. Laklak dildir. Misal laklak gibidir. Mıkvêl mîfsal gibidir. Mizreb, mılaklavel gibi dildir.

dilcik: Meşhurdur. Küçük dil dahi derler. Arabîsi melâze, lehâh dilciktir. Cem'i lehevât, leheyât gelir. Sâhe, dilciktir. Farisîsi kencdir.

dilsiz: Arabîsi ebkem ve bekim, ebkem gibidir. Farisîsi bî-zebândır. Künk ve lâl, bî-zebân gibi dilsizdir.

dilsizlik: Arabîsi harestir. Bekâme hares gibidir. Bühme, bekâme gibidir. Farisîsi bî-zebânî ve lâlîdir.

dirsek: ki kol muttasılına derler. Arabîsi mirfaktır. Cem'i merâfık gelir. Zücc, dirsek ucudur. İbre, zücc gibidir. Me'biz dirseğin iç yüzüdür. Merfaktır. Mırfık dirsek manasına gelir. Farisîsi âren yahut ârindir. Kûhreve, it dirseğidir. Vârinç, vârin mutlak dirsektir. Vârîh, dirsektir.

diş: Arabîsi zırs, azı diş ıtlak olunur. Cem'i ezras gelir. Âriz, yan dişler vavın diş ve azı dişlere varınca ıtlak olunur. Hâkke, azı dişle ön diş arasında olan dört dişdir. Nâb, azı dişidir. Cem'i enyâb ile nütûb dahi gelir. Nâcid, nevâcid gelir. Rebâ'îye azı dile dört ön dişlerin beyninde olan dişdir. Tâhine azı dişisidir. Cem'i tavâhin gelir. Sâgr, ön dişdir. Âsal ziyade eğri olan dişdir. Ürrem azı dişdir. Mëbsim, sâgr gibi ön dişdir. Sinn dişdir. Cem'i esnân gelir. Seniyye iki ön dişdir. Cem'i senâyâ gelir. Erhâ' azı dişidir. Şâgiye, sair dişlerden artık olup muhalif biten dişdir. Fatisîsi dendândır. Dendân-ı hande yan dişdir. Pişek-i dendân ön dişdir. Kirev, içi boş dişdir.

diz: Arabîsi rûkbedir. Cem'i rûkbân gelir. Dâğisa, diz kapağıdır ki müdevver oynar bir kemiktir ve razfa, dâğisa gibidir. Me'biz dizin iç tarafıdır. Cem'i me'âbiz gelir. Hınb, me'âbiz gibidir. Dizin iç tarafı sefine, rûkbe gibidir. Farisîsi zânûdur. Girdenâ, diz gözüdür.

dudak: Arabîsi şefedir. Mahfele, bütün tırnaklı hayvan dudağıdır. Miremme sığırın dudağı ve sair çatal tırnaklı hayvanın dudağına dahi ıtlak olunur. Cahfele, at dudağıdır. Farisîsi lebdır. Füc, sarkmış dudaktır. Kiş, dudaktır.

E

el: Arabîsi yedd, yed gibidir ki cümle azadandır. Tahfif ile olan yedin cem'i eydî gelir. Eyâdî eydinin cem'idir. Ni'me yed gibi eldir. Mi'sam yede gibi eldir. Belki dahi ıtlak olunur.

emcek: İsm-i Türkîdir. Meme manasına gelir. Arabîsi sedy yahut sidydir. Farisîsi pistândır. Sair esâmî-i müradifleri meme maddesinde mezkurdur.

enek: İsm-i Türkîde çene manasına. rabîsi zekân yahut zikındır. Farisîsi çânedir. Sair mürâdifleri çene maddesinde mezkurdur.

ense: Arabîsi kafâdır. Kazâl ense ve ensenin ortasında olan kemiğin iki yanlarına dahi derler. Farisîsi ferârûdydur. Ferârud, ferârû gibi ensedir. Hîre, ensedir.

ergenlik: Arabîsi eyme ve eymdir. Te'yyüm, eyme gibi ergenliktir. Tecerrüd, ergenliktir. Üzübe, azb gibi ergenliktir. Farisîsi bî-zen şüdendir. Ricalde istimal olunur bî-şevher şüdendir. Nisâda istimal olunur.

eyegü: Meşhurdur. Arabîsi dil'. Cem'i edlu, edla' gelir. Farisîsi pehlûdur. (?)

F

ferc: Meşhurdur. Avratların ud yeridir. Arabîdir. Farisîsi küstür. Sair esamisi elif-i meftûha bâbında am maddesinde mezkûr mesturdur.

fodul: Arabî-i galattır. Fuzûldur. Mütessallif fodul manasındadır. Farisîsi tenkbârdır. Ferîde hod-rey ve pindârî manasındadır. Fârisiyyenin girân-püşk kâflû gibi foduldur.

G

gebe: Arabîsi hâmidir. Farisîsi âbisten ve âbistândır.

geğirmek: Arabîsi feşştir. İfşâş, feşş gibi geğirme-

ktir.

geniz: Arabîsi hayşûmdur. Cem'i hayâşim gelir. Lugd, lıgdîd gibi hayşûm manasına genizdir. Farîsîsi enderûn-ı bînîdir.

gevşeklik: Arabîsi rehavettir, rehâ' ve henbe rehavet gibidir. Bel'ase ile hatettir. Zerem, gevşeklîktir. Farîsîsi sibikîdir.

gicişmek: Arabîsi ükâldir. İkle yahut ükledir. Farîsîsi hârîdendir, kaşınmak manasına dahi gelir. Kenektir ve gicişmek manasına ism-i masdardır.

giciyik: Arabîsi hikkedir. Farsîsi hâriştir, hevderdir. Sair Arabî ve Farîsî müradifleri uyuz maddesinde mezkurdur.

göbek: Arabîsi sürredir. Cem'i sürûr ve sürât gelir. Sür, sirer, serer ebe karıların mevlûdun göbeğinden kestiği nesnedir. Farîsîsi nâfedir, regâve öküz göbeğine derler. Kirdgâh, nâfe gibi göbektir.

göğüs: Arabîsi sadrdır. Cem'i sudur gelir. Sadre, göğüs yukarıdır. Nahrdr. Cü'şûş göğüstür, cevştir. Kass göğsün başıdır ki Türkîce dûş derler, berk, birk göğüstür. Cü'cü' kuş göğsüdür ve gemi göğsüne dahi derler. Sadr-ı sefine manasına kelkel, kelkâl göğüstür. Hayzûm göğüs ortasıdır, hezme göğüs ortasındaki çukurdur. Lebân göğsüne sîne-bend yeridir. Farîsîsi sinedir.

gövde: Arabîsi cesettir, ırz ceset manasınadırve cüsmân ırz gibidir. Cisim, cirim, cüsmân gibidir. Cemâ yahut cümâ, cüsmân gibidir. Kışm, beden kışm gibi gövdedir. Tunn cüsse manasınadır. Farîsîsi ten gövdedir.

göz: Arabîsi ayndır. Cem'i uyûn gelir. Lehâz, göz kuyruğudur. Tarf gözdür. Himlâk gözün sürme çekilen yeridir. Mu'k, göz pınarıdır. Şehlâ karası göğemil olan gözdür, secrâ beyaz kızaran gözdür. Cahme gözdür. Cahve, cahme gibidir. Cefn, göz kapağıdır. Hundur, göz karasıdır. Hındîr, göz karasıdır. Hındîre, hındîr gibidir. Nâzir, bebek içinde olan küçük siyahtır ve insânü'l-ayndır. Gözün bebeğine derler, hade-ka göz karasıdır. Cem'i huduk ile hıdâk gelir. Basar gözün görücülüğüdür. Kahme ayn manasına gözdür. Da'câ2 karası çok büyük gözdür. Farîsîsi çeşmdir. Bülük, büyük olup dışarı çıkan gözdür. Pejmüje, tûk, didedir. Kâbene ile kâyene gözdür. Mugâlçîn ala gözdür.

guruldamak: Meşhurdur. Karın guruldamaştır ki insanda ve hayvanda olur. Arabîsi veşşe yahut vefeşe, karkara veşşe gibidir. Farîsîsi âvâz kerd-i şikemdir.

güçsüzlük: Arabîsi zaaftır. Farîsîsi nâtüvândır.

H

hamham: Meşhurdur. Burnundan söyleyendir. Arabîsi edgamdır. Farîsîsi ism-i mahsusuna zafer bulunmamakla tahrir olunmadı.

horuldamak: Arabîsi fahîhtir. İsim olmak üzere dahi istimal olunur. Farîsîsi buhustendir.

horultu: Arabîsi harharadır. Kahîh uyurken horultudur. Kerîr, can çıkarken olan horultudur. Farîsîsi behast, harâhir ve harâk, harüften ölüren olan horultudur.

I

ınçkirmek: Arabîsi imtiyâktır. Fuvk, imtiyâk gibidir. Fevâk, fuvk gibi ınçkirmektedir. Farîsîsi zegankîdendir, seklîden zegankîden gibi ınçkirmektedir.

İ

ilik: ki kemikten çıkar. Arabîsi muhhtur. Zâhik, kemik içinde pekişen iliktir. Mükâke iliktir. Rîr ve râr arık hayvanın iliğidir. Rimm, râr gibidir. Nıky rimm gibidir. Farîsîsi muh, magz-ı üstühân muh manasına iliktir.

incik: Arabîsi sâktır. Cem'i sîkân esûk gelir. Farîsîsi pûjedir.

inilti: Arabîsi elel gibi iniltidir. Ne'me elel gibi iniltidir. Farîsîsi enindir. Pâzeh enin gibidir. Nâle ve nâre gibi iniltidir. Zârî, nâle gibidir.

inlemek: Arabîsi enîttir. Farîsîsi nâlîdendir.

irilik: Arabîsi abâledir. Zahâme, abâle gibidir. Farîsîsi dürüştidir.

irin: Arabîsi kayhtır. Midde ile gazîze irindir ve yaradan akan sarı suya dahi derler. Hazîre ile gasîse yaranın kanlı irinidir. Farîsîsi rîmdir. Kelîc, kürs ile küres ile kürse ile heber, hev, huj irindir.

K

kabarcık: Arabîsi hadre, göz ağındaki kabarcıktır. Farîsîsi âbile, âvile, tâvel kabarcıktır. düj-nâm insan vücudunda çıkan kabarcıktır.

kabarmak: Arabîsi teneffuttur ki el kabarmasına ıtlak olunur. Mecl tenaffuz gibidir. Farîsîsi tefsîdendir. Âbile ber-âverdendir.

kambur: Arabîsi efzer ahdeb gibidir. Mefzûr, efzer gibi kamburdur. Farîsîsi kûz-püşttür. Zevenk ve zevenzek, zevenk gibidir. Zevengel, guj kamburdur.

kamburluk: Arabîsi hadeb, fezer hadeb gibi kamburluktur. Farîsîsi gûjüjdir.

kan: Arabîsi demdir. Aslı demevdir. Cem'i dimâ, dümiyy gelir. Mühce, yürek kanıdır. Cesed, dem gibidir. Bâhır, katı kızıl kandır. Tâmur dem gibidir. Abît, taze halis kandır. Neci' karamtık kandır. Rü'âf burun kanıdır. Alak, uyuşuk kandır. Verak değirmi olan kandır. Cediyye gövdede bulaşıp akan kandır. Nu'man, dem gibidir. Câsir kuru kandır. Şuhb, yaratan akan kandır. Kızzâ kız bozulduktan akan kandır. Tams, hayız kanıdır. Basîre dem gibi ve kızın kızlığı kanı, fasîd kan alındıkta akan kandır zamân-ı câhiliyyette bağırsak içine konup pişirilen kana dahi ıtlak olunur. Tullâ, dem manasınadır, nefis tallâ gibi kan manasınadır. Farişisi hündür.

kan tutmak: Meşhurdur. Kişi meyyit gibi olur. Arabîsi tebevugdur. Tebeyyug, tebevug gibi kan tutmaktır. Farişisi hün griftendir.

karın: Arabîsi kabkabdır. Batn, kabkab manasınadır. Gafr, batn gibi karındır. Farişisi şikemdir. Şikenb, şikem gibi karındır.

kasık: Arabîsi ânedir. Farişisi şülle-gâhdır.

kaşınmak: Arabîsi ihtikâve tehakkük, ihtikâk gibi kaşınmaktır. Farişisi hırâşidendir.

kavuk: Meşhurdur. Sidik yatağıdır. Arabîsi, mesanedir. Farişisi âb-dândır. Şâşe-dân, âb-dân gibidir.

kel: Arabîsi akra'dır. Cem'i kur' gelir. Asdam keldir. Azlâ, asam gibidir. Farişisi piredir, çesenek dagser, dâgser keldir.

kemik: Arabîsi azmdır. Cem'i izâm. Kısır üzerinde çok olmayan kemik parçasıdır. Vaşîz, kemik ucunda olan yumuşak kemik parçasıdır. Zil'i, eyegü kemiğidir. Cem'i zülû, izlâ' gelir. Half göğüste olan eyegü kemiğidir. Levh yassı kemiğe derler. Cem'i elvâh gelir. Gurzûf kemik ucunda olan yumuşak nesnedir. Kihf, damak üzerinde damağı kaplayan kemiktir. Cem'i akhâh gelir. Ketf, kitf arkada olan kürek kemiğidir. Tabak, omurga kemikleri arasında olan yufka kemiktir. Kahka dibinde ve arkada olan kemiktir. Hargele oyluk başında olan sivri kemiktir. Fakâr, arka kemiğidir. Ul'ul, göğüs nihayetinde karın üstünde dil gibi olan kemiktir. Mahâle arka kemiğidir. Cümcüme, kafa kemiğidir. Rimme, remîm çürümüş kemiktir. Sülâmî, parmak kemiğidir. Kerme, uyluk başı kemiğinin ucunda oynayan değirmi kemiktir. Cincin göğüs kemiğidir. Nıkv, ilikli kemiktir. Farişisi üstühân, bestûka gerdana muttasıl olan kemiktir. Piles, fil kemiğidir. Püşt mân arka kemiğidir. Tefâg, kafa kemiğidir. Kerkerâng, kürek ucunda olan yumuşak kemiktir. Kürküdi yumuşak kemiktir.

kırık: Arabîsi meksûdur. Farişisi şikeştir. Şikist mikest dahi derler. Kırık demektir.

kısır: ki insanda ve hayvanda olur. Evlâdı olmayana derler. Arabîsi akimdir. Âkir, akim gibi kısırdır. Farişisi setervendir. Secânîdendir.

kısırlık: Arabîsi akam, ukm. İkma, ukm gibidir. Farişisi nâzâyendegidir.

kirpik: Meşhurdur. Arabîsi hüdbdür. Cem'i ehdâb gelir. Farişisi müjedir. Müjgândır. Ümçe, müje gibi kirpiktir.

kol: Azadandır. Arabîsi zirâ'dır. Azud dirsekten omuz başına değin olan yerdir. Zabg, azud gibidir. Cem'i ez bâ gelir. Mı'sam kolda bilezik takılan yerdir. Farişisi kenktir.

kör: Arabîsi âmâdır. Zarîr, âmâ gibidir. A'ver, bir gözü kör olandır. Mekfûf a'mâ gibidir. Cem'i mekâfif gelir. Zarîk, mekfûf gibidir. Ekme, anadan doğma kördür. Farişisi pûşide-çeşmdir. Nâbînâ ki anadan gözsüz doğan kördür. Haş, kûr sonradan gözsüz olana derler.

körlük: Arabîsi zârredir. Keme, anadan doğma körlüktür. Âmâ, zârre gibidir. Avar, bir göz körlüğüdür. Farişisi kûridir. Nâbînâyîdir.

köse: Arabîsi esattır. Sünât yahut sinât hiç sakalı bitmeyen küseçtir. Farişisi tenk riştir.

kötürüm: Arabîsi zariktir. Mazbûn, kötürümdür. Zaman ve zamane kötürümlüktür. Farişisi zemîn-gîrdir. Kûzistân, heşenk biser u bî-pâ kötürümdür.

kuduz: Arabîsi kelbü'l-kelib kuduz köpektir. Farişisi seg-i dîvânedir.

kulak: Arabîsi üzndür. Cem'i âzân gelir. Huzunne üz n gibidir. Şemâ, üz n gibi kulaktır. Hâcce, şemâ gibidir. Huzâviyye iştmesi az etli kulaktır. Kanfâ küçük kalınca dudaktır. Makzûze değirmi kulaktır. Hazvâ sarkık kulaktır. Şermâ, tepesinden azıcık kesik kulaktır. Şerfâ uzun kulaktır. Şerkâ yarık kulaktır. Farişisi gûştur. Binâgûş kulak tozu dedikleridir. Nerme-i gûş kulak yumuşağıdır.

kulunç: Meşhur marazdır. Arabî-i galattır. Sahihi kulüncdur. Farişisi bâd-ı küncîdir. Külenc, kulunç gibidir.

kurdeşen: Meşhur marazdır. Arabîsi şerydir. Farişisi püştürmdür. Yüştürm, püştürüm gibidir. Lefştir.

kursak: Arabîsi ma'ide. Midedir ki insan kursağına ıtlak olunur. Ceriyye, kuş kursağıdır. Kariyye ve havsala kursaktır. Farişisi câgardır. Cev-

dâne, kuş kursağıdır. Jâgır, cevdâne gibidir. Seng-dân, şâne, çine-dân cevdâne gibidir. Küjâbe, küjâçe, küjâj kursaktır.

kusmak: Arabîsi kay', i'nâd birbiri ardınca kusmaktır. Feles, kusmaktır ve kusuntuya dahi derler. Hayze, gönül bulanıp kusmaktır. Farîsîsi herâşîdendir.

kusuntu: Arabîsi kalestir. Farîsîsi hirâştır.

L

loğusa: ki henüz doğuran hatundur. Arabîsi nüfâdır. Farîsîsi zâcdır. Jeçe dahi loğusadır.

M

meme: Arabîsi zarradır ki memenin etidir. Hâlık süt ile dolu olan memedir. Tefelluk kız memesi ağrısmaktır. Sündü'e er kişi memesidir ve seçil uzun olan memedir ki zar'-ı tavîl manasınadır. Zar'a çatal tırnaklı hayvanın ve devenin memesidir. Nevdelân iki meme sedyân manasınadır. Haleme, memenin başıdır. Tuby yahut tıby davar ve yırtıcı hayvan memesidir. Farîsîsi pistândır. Gûjım inek ve sığır gibi hayvanların memesidir.

Ö

öd: Ciğere muttasıldır. Arabîsi merâredir. Farîsîsi zehredir.

öd yeri: Arabîsi avredir. Cem'i avârât gelir. Sev'e avre gibidir. Cem'i sev'et gelir. Farîsîsine zafer bulunmamıştır.

öksürmek: Arabîsi se'ldir. Ahh se'l gibidir. Nahna-ha, tenahnuh, nahîm öksürmektir. Farîsîsi hufîdendir. Seyref, hufîdendir. Sürfiden, öksürmektir.

öksürük: Arabîsi cüşrdür. Lakin kuru öksürüğe itlak olunur. Kuhâb at ve deve öksürüğüdür. Sü'âl mutlak öksürüktür. Hükâ' sü'âl gibidir. Farîsîsi huftedir.

P

pekleşmek: Arabîsi tesallubdur. Zarb, tesallub gibidir. Kusûb, zarb gibidir. İsmîlâl kusûb gibidir. İstihkâm ismîlâl gibidir. Usüvv bir nesne kuruyup pekleşmektedir. Asâ', usüvv gibidir. Farîsîsi şikerfîdendir.

peklik: Arabîsi salâbetdir. Celâdet, salâbet gibidir. Husûr, celâdet gibidir. Sumûl, husûr gibidir. Rateb hams gibidir. Zürûb, rateb gibidir. Aleb, zürûb gibidir. Kazeb, aleb gibi pekliktir. Farîsîsi şikerfîdir.

pelteklik: Arabîsi rüttedir, lasg rütte gibidir. Tehtehe, lükne gibidir. Farîsîsi şikeste-zebânîdir.

S

sağır: Arabîsi aslahtır. Utrûş. Atreş, utrûş gibi azıcık işiten sağırdır. Asamm, eyhem gibi sağırdır. Farîsîsi dürüş-gûştur.

sağırılık: Arabîsi salahtır. Vakar, samem gibidir. Samem, salah gibidir. Taraş, samem gibi sağırılıktır. Farîsîsi girân gûşîdir.

sancı: Arabîsi magastır. Magla, at sancısıdır. Hakla, mağla gibidir. Farîsîsi bernis. Pernîş, bernîş gibi sancıdır. Kenâk yürek burmakla olan sancıdır. Sair Arabî ve Farîsî müradifleri ağrı maddesinde mezkurdur.

sancılamak: Arabîsi magstır. Farîsîsi şikem-çîdendir.

sarılık: Malûm bir illettir. Arabîsi yerakândır. Farîsîsi kâhirdir.

seğirmek: Arabîsi ihtilâc, göz seğirmektir. Leb-em, avuç ve omuz seğirmektir. Farîsîsi çeşm perîdendir.

sırt: Arabîsi zahrıdır. Farîsîsi püşttür. Sair Arabî ve Farîsîsi püşttür. Sair Arabî ve Farîsî müradifleri arka maddesinde mezkurdur.

sıtma: Meşhur hastalıktır. Arabîsi hummadır. Nâfız, ziyade titretici sıtmadır. Sebât, humma gibidir. Hummâ-yı gıb gün aşırı tutan sıtmadır. Teb lerz ve teb bâde sıtmadır ve çeşen humma manasınadır. Rûz efken hummayı gıb gibi gün aşırı tutan sıtmadır. Sû nûhuş üç günde bir tutan sıtmadır ki inde'l etibbâ' hummâ-yı rub' denir. Kurâş, kurâşe. Metreb, lerze gibi sıtmadır itlak olunur.

sıyrık: ki beden-i insânda bazı daracık şey giymekten yahut bir haşin nesne dokunmaktan olur. Arabîsi meşnedir. Farîsîsi rendîdedir.

sızı: Arabîsi nazgadadır. Sair esamisi ağrı maddesinde mezkurdur.

siğil: ki ekser vücûd-ı insânda zuhur eder. Arabîsi sü'lûldur. Cem'i sa'âlîl gelir. Farîsîsi pâlûdur. Tâşkil siğildir, kûke siğildir. Mühek, dâni siğildir. Mâdde-i mezbûre sîn-i ma'a'l-yâda dahi mezkurdur. Kûk, kûke siğildir. Virdân siğildir. Mâdde-i mezbûre sîn-i ma'a'l-yâda dahi mezkurdur.

sivilce: Arabîsi beser ve büsürdür. Sülâk dil dibinde çıkan sivilcelerdir. Farîsîsi perûştur.

sümük: ki burundan kan rutubettir. Arabîsi muhat gibi soğuktur. Nuhâ'a zemîm gibi sümüktür. Tükürüğe dahi itlak olunur. Zünân, zenin gibi sümüktür. Kurfa, kurumuş sümüktür. Nagafa burun içinde olan kurumuş sümüktür. Farîsîsi hıldır,

hılb, hılm, zerûk, mürk sümüktür.

sümkürmek: Arabîsi imtihâtır. İstinsâr naht, ten-ahhû', naht gibi sümkürmektir. Zenen sümkürmektir. Farisîsi hılmîdendir.

Ş

şaşılık: Arabîsi havldır, hıvl dahi lügattir. Farisîsi kec bînîdir. Kej-bînî şaşılıktır.

şişmek: Arabîsi intifâhtır. Cüdûr. Teverrum, şişmektir. Verm, teverrum gibidir. Rebv, korkudan şişmektir. Yahut çok seğırtmekten şişmektir. İcfiâz leş şişmektir. İhbintâ, karın şişmektir. Farisîsi âmâsîden, âmâhîden, âmâyâden, âmasîden gibi şişmektir.

T

terlemek: Arabîsi te'arruktur, reşh, neth, nütûh, intâh, istihmâm terlemektir. Zahî, te'arruk gibidir. Farisîsi hûy kerdendir.

tıknazlık: Arabîsi irtibâstır. Vesâme, irtibâs gibi tıknazlıktır. Ketel, vesâme gibidir. Farisîsi peknegîdir.

tırnak: Arabîsi zufrdur. Azfâr, tırnak eleştirmektedir. Fesît tırnak kesintisidir. Sünbük, bütün tırnaklı hayvanın tırnağı kenarıdır. Cem'i sâbik gelir. Mizyes, aslan tırnağıdır. Vakâh katı olan tırnaktır. Zınkîr, tırnak kesintisidir. Farisîsi nâhundur. Şefel, deve ayağının ucunda olan tırnaktır.

titremek: Arabîsi garttır. İsbicrâr, korkudan titremektir. Kafkafa soğuktan titremektir. Kıl, dargınlıktan titremektir. Farisîsi lertzîdendir. Tebîden lertzîden gibidir. Tenbîden, tebîden gibidir.

topallık: Arabîsi arecdır. Farisîsi lengîdir. Sair Arabî ve Farisî müradifleri aksaklık maddesinde mezkûrdur.

topuk: Arabîsi ka'b. Farisîsi işâlnek ve şitâlnektir. Büjül, işâlenk gibidir. Kûzek topuktur.

tükürük: Arabîsi rüzâbdır. Nühâ'a rüzâb gibidir. Büzâk nühâ'a gibi tükürüktür. Rîk, büzâk gibidir. Nühâme, tükürüktür. Tüfl, nühâme gibidir. Farisîsi tûfûdur. Tûhpû, tûfû gibidir. Hurû, tûfû gibidir. Yefc, ağız yarı dedikleri tükürüktür.

tüy: Arabîsi rîştir. Cem'i riyâştır. Sür'ule, Huruzenk Boğaz çevresinde olan parlak tüydür. Zugâbe, kuşların ufacak tüyüdür. Lagîb, murdar tüydür. Râş, zugâbe gibi ufak tüydür. Farisîsi perdır.

tüylenecek: Arabîsi zagbdır. Farisîsi perdâştendir. Per lügatinin on manası vardır. Her biri mahallinde istimal olunmuştur. Bunda tüy manasına ıtlak olundu.

U

uçuk: Arabîsi ukbüledir. Dudakta çıkan uçuktur. Farisîsi tebhâl ve tebhâledir. Girîvend uçuktur.

ur: ki ekser insan ve hayvanın başında ve bazı bedeninde olan yumrudur. Arabîsi sil'a, zavâh urdur. Füzre gövdede çıkan büyük urdur. Farisîsi bâğırdır, hacış, çerbiş, dâmgûl, hurâc, vergan gibi urdur.

us: Arabîsi akldır. Nühâ akl gibidir. Lübb akl gibidir. Zebr, mecr, mirre, rû', hürmân herim gibi akıldır. Farisîsi hireddir. Hûş hired manasına akıldır ki Türkîde us denir.

uyluk: Arabîsi fıhz dahi lügattir. Verik uyluk üstüdür. Rable, uyluğun iç tarafıdır. Batınü'l-fahz manasına rebelât geli. Badd rable gibidir. Rufg, uyluk gibidir. Ürbıyye rufg gibidir. Nâşile etsiz arık uyluktur. Farisîsi rândır.

uyuşmak: Arabîsi hader, hadr. Tehaddur hadr gibidir. Ulûk, kan uyuşmaktır. İmzâl, ayak uyuşmasıdır. Farisîsi enbûsîdendir. Ki aza uyuşmak manasına şefe bestendir. Keraht, keraht uyuşuk olmaktadır.

uyuz: Arabîsi arr. Hasaf, kuru giciktir. Havak, hikke, ikle, ükle uyuzdur. Farisîsi huşk-rende, gerh, gergin uyuzdur.

Y

yanak: Arabîsi haddır. Arez, yüzün bir tarafıdır. Ücne, yanağın yumruca yeridir. Vecne, ücne gibidir. Şerîsa vecne gibidir. Farisîsi ruhtur, ruhsârdır. Sâr edât-ı ta'zîm olmakla güzel yanak demektir ve sîn-i mühmelenin fethi ahirde cim ile sec yanaktır.

yara: Arabîsi cerhtir. Humûs, yaranın şişi azalmaktır. Erîke, cerhati ve çürük etleri gidip ancak deri ikmeğe kalmış olan yaradır. Zel'a, onulmayan yaradır. Deber, at yağırır. Kelm yaradır. Dâmiye kanı görünüp akmayan yaradır. Tâssa içeri işlemiş büyük yaradır. Farisîsi rîştir. Bekşe gerdanda ve şikemde olan yaradır. Keyfâ kanlı yaradır. Kend, rîş gibi yaradır. Vâlâne yaradır.

yaralanmak: Arabîsi nafat çok iş işlemeden el paralanmaktır. Farisîsi şuhûnîdendir.

yaralı: Arabîsi resîstir. Cerîh, karîh, akîr, me-cruhtur. Farisîsi cerddir, mündek, vâlâneh-mend yaralıdır.

yarık: Arabîsi gaddır. Bunun aslı gadv, eydâ ahirinde olan ve bilâ ivaz hazf olunup gad kaldı. Farisîsi ferdâdır.

yorgunluk: Arabîsi se'âmedir. Ta'ab, se'âmeddir. Ta'ab, se'âme gibidir. Kelâl ta'ab gibidir. Farisîsi bîtapır.

SONUÇ

Lehçetü'l Lugat üzerine yapılan bu dizin çalışması sırasında 175 hastalık ve organ adı tespit edilmiştir. 53 organ adına karşılık 122 hastalık adı görülmüştür. Lehçetü'l Lugat'ın içeriği ve daha önce tıbbî söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar bu sayının dik-kate değer olduğunu göstermektedir. Sözlükte yer alan hastalık ve organ adlarından hamham ve giciyik dışındakilerin bugün Güncel Türkçe Sözlük'te de var olduğu saptanmıştır. "Ferç" ise Derleme ve Tarama Sözlüğü'nde yer almayıp sadece Güncel Türkçe Sözlük'te bulunmaktadır. Lehçetü'l Lugat'ın bitkisel ilaç ve tıbbî çözüm yollarını işaret eden söz varlığı dolaylı olarak hastalık ve organ adları açısından da bir zenginlik meydana getirmiştir. Yapılan bu tespitlerin ve ekte verilecek dizin çalışmasının söz varlığı ve tarihi tıp metinleri çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

Bingöl, Z. (2017). Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, Akademik Bakış Dergisi, C.9.

Canpolat, M., Önler, Z. (2007). İshâk Bin Murâd Edviye-i Müfrede, Ankara: TDK:

Çelik, Anıl. (2014), Terceme-i Kamilü's- Sınâ'a (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Bursa.

Çiçekler, N., Gürlek, M. (2016). Osmanlı Tıp Metinlerinde Geçen Hastalık Adları Üzerine, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic, Volume 11/21 Fall 2016.

Derleme Sözlüğü. www. sozluk.gov.tr . E.T 18.12.2017

Doğan, A. T. (2017). Türklerin Dünyasından Uzaklaşan Türkçe Tıp Terimleri: Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine", SUTAD, (42).

Güncel Türkçe Sözlük. www. sozluk.gov.tr . E.T 18.12.2017.

Kahraman, M. (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.5, S. 8.

Kırkkılıç, A. (1999). Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi-Lehçetü'l-Lugat, Ankara: Atatürk Kültür, Dil

ve Tarih Yüksek Kurumu, TDK.

Önler, Z. (1999). Hacı Paşa Müntahâb-ı Şifâ II Sözlük, Ankara: Simurg Yayınları.

Önler, Z. (1999). Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler, Türk Diileri Araştırmaları, C.9.

Sakin, O. (2003), 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yadigâr-ı İbn-i Şerif, İstanbul: Yerküre Yayıncılık.

Şahin, H. (2007). Câmî'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri. , Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2 Spring.

Şahin, H. (2004). Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü.

Tarama Sözlük. www. sozluk.gov.tr . E.T 18.12.2017.